

ПАЛАМАРЧУК В. А.,
аспірант кафедри теорії держави та права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 341.221

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВИДІВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

У статті охарактеризовані основні види правового режиму державної території, подано визначення стрижневих понять та наведені конкретні проблемні аспекти вітчизняного законодавства, яке регулює цю сферу.

Ключові слова: територія, територія держави, державність, правовий режим, суверенітет, законодавство, державна влада, угода, правовий статус.

В статье охарактеризованы основные виды правового режима государственной территории, дано определение ключевых понятий и приведены конкретные проблемные аспекты отечественного законодательства, регулирующего данную сферу.

Ключевые слова: территория, территория государства, государственность, правовой режим, суверенитет, законодательство, государственная власть, соглашение, правовой статус.

The article described the main types of legal regime of the state territory, defines key concepts and specific and problematic aspects of domestic legislation governing this direction.

Key words: territory, territory of the state, statehood, legal regime, sovereignty, law, government, agreement, legal status.

Вступ. Сьогодні питання території держави стоять дуже гостро, адже на тлі нинішніх подій, коли існує загроза цілісності держави, незрозумілість статусів та правових режимів окремих її частин, постає нагальна потреба у теоретичному розробленні сутності, змісту та класифікації правових режимів державної території. Проаналізувавши історичний розвиток, практику іноземних держав, ми зможемо знайти відповіді на проблеми, які виникли в Україні та потребують невідкладного вирішення. Над цією проблематикою працювали такі видатні вчені, як І.А. Алебастрова, С.М. Бабурін, Г. Бребан, Н.А. Ушаков, Б.М. Клименко, А.А. Порк.

Постановка завдання. Мета статті – запропонувати характеристику основних видів правового режиму державної території, опрацювати нормативно-правові акти, які регулюють цю сферу, та звернути увагу на недоліки вітчизняного законодавства.

Результати дослідження. Існують різні підходи до класифікації територій. За основними видами правового режиму територія поділяється на три типи: державну територію, територію з міжнародним режимом і територію зі змішаним режимом [1].

Англійський правознавець Я. Броунлі виокремлює чотири види режиму територій – територіальний суверенітет; території, на які не поширюється суверенітет іншої держави або групи держав і які мають свій власний статус (наприклад, підмандатні і підопічні території); *res nullius* (нічийна територія) і *res communis* (територія, що належить всім) [2].

Розвиток суспільства вимагав визначеності у постійному або тимчасовому статусі тієї чи іншої території. Таким чином, до середини ХХ ст. створилося шість видів правових режимів території держави, такі як а) канонічна територія; б) державна територія; в) міжнародна територія; г) територія зі змішаним режимом; д) територія з перехідним режимом; е) адміністративна територія як частина державної території.

Перший вид території відображає взаємозв'язок території і релігійно-канонічного устрою. Такі види правових режимів державної території, як територія зі змішаним режимом та перехідним режимом, пов'язані з їхніми правовими режимами в міжнародних відносинах. У свою чергу, адміністративна територія як частина державної території відображає конституційну позицію у внутрішньому (національному) праві.

Щоб краще зрозуміти вище викладену класифікацію, потрібно детальніше розглянути всі вище перелічені правові режими державної території.

Поєднання будь-якої форми територіальної організації суспільства з певною релігією створює єдиний вид території, що не має на меті державно-владних відносин – канонічну територію. Історично канонічна територія є первинною та показує, які саме релігійні вірування і звичаї (звичаєве) право передували нинішнім правовим системам.

Державною територією прийнято вважати таку територію, яка «знаходиться під суверенітетом певної держави, тобто належить певній державі, та здійснює в її межах своє територіальне верховенство» [3]. З позицій міжнародного права державна територія є простором здійснення верховної влади держави, належить державі, знаходиться під її винятковою владою [4] та являється частиною земного простору, що містить сушу з її надрами, води і повітряний простір над сушею і водами [5].

Б.М. Клименко визначив її як територію, яка «належить відповідно до загальновизначених принципів міжнародного права певній державі як суб'єкту міжнародного права і в межах якої політична організація влади цього суб'єкта здійснює своє верховенство» [6].

До державної території входять сухопутна територія, тобто вся суша в межах державних кордонів; водна територія, що охоплює внутрішні (національні) води (морські води, води портів, води заток, береги яких належать одній державі, якщо їх ширина не перевищує 24 морських миль, а також історичні затоки); територіальне море; повітряний простір над сухопутною і водною територією, а також територіальним морем.

Одним із гострих питань серед науковців та юристів є приналежність кабельної території, тобто конструкцій (кабелів), прокладених у відкритому морі. Хоча їх правовий статус і передбачений Конвенцією ООН про відкрите море 1958 року, проте вона не повною мірою вирішує багато проблем, які виникають під час експлуатації цих конструкцій, тому врегулювання багатьох із них вирішує внутрішнє право держав-власниць, що не завжди реагують на подібні ситуації та прагнуть уникнути відповідальності.

Міжнародна територія – це територія, на яку не поширюється суверенітет конкретної держави. Вона визначається також як територія, що належить всім [7].

До міжнародної території належать відкрите море; повітряний простір над відкритим морем; дно морів і океанів за межами національної юрисдикції; Антарктика; космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла [8].

Відповідно до міжнародного права поняття «відкрите море» трактується як усі частини моря, які не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави [9]. Гарантії свободи відкритого моря передбачають свободу судноплавства; свободу рибальства; свободу прокладати підводні кабелі і трубопроводи; свободу літати над відкритим морем (ст. 2 Конвенції 1958 р.).

Конвенція ООН із морського права 1982 р. розширила коло умов свободи відкритого моря та передбачає як для прибережних держав, так і для держав, які не мають виходу до моря, свободу судноплавства; свободу польотів; свободу прокладати підводні кабелі і трубопроводи; свободу зводити штучні острови та інші установки, що допускаються відповідно до міжнародного права; свободу рибальства з дотриманням умов, викладених в розділі 2 Конвенції; свободу наукових досліджень з дотриманням частин VI і XIII Конвенції.

Дно морів і океанів за межами національної юрисдикції проголошено Конвенцією ООН з морського права 1982 р спільною спадщиною людства. Територія дна морів і океанів за межами континентального шельфу, що отримала назву міжнародного району морського дна, не підлягає національному присвоєнню [10].

Статус цього виду міжнародної території характеризується кількома важливими ознаками – виключення національної юрисдикції; діяльність на ній здійснюється на благо всього людства (ст. 140); використання винятково в мирних цілях (ст. 141); здійснення всіх прав на ресурси території (району), що належать людству, спеціальним міжнародним органом із морського дна (ч. 1 ст. 153); паралельна розробка ресурсів (п. «В» ч. 2 ст. 153); невизнання багатьма провідними промислово розвиненими державами світу. Так, у серпні 1984 р США, Великобританія, Федеративна Республіка Німеччина і ще п'ять держав уклали сепаратні угоди щодо забезпечення розробки мінеральних ресурсів перспективних районів дна Світового океану, минаючи норми Конвенції 1982 р.

Що стосується Антарктики, кордоном її території прийнято вважати зону сходження північних (відносно тепліших) і південних (холодних) поверхневих вод, яка проходить в основному в межах 48–60 ° південної широти. Але режим Договору 1959 р поширений на район південніше 60-ї паралелі південної широти (ст. VI).

У 1959 р. було підписано безстроковий Договір про Антарктиду, який вступив у законну силу в 1961 р. Україна бере участь у цьому Договорі з 1992 р. (Постанова ВР № 2609-12 від 17 вересня 1992 р.). Загалом його учасниками є близько 40 держав. Договір не забороняє використання військового персоналу чи обладнання для наукових досліджень у мирних цілях. Наукові співробітники, члени експедицій, спостерігачі, особи, які їх супроводжують, перебувають в Антарктиці під юрисдикцією тієї держави, громадянами якої вони є [11].

Космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, відкритий для досліджень і використання всіма державами на основі рівності і відповідно до міжнародного права, за вільного доступу у всі райони небесних тіл (ст. I Договору про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, від 27 січня 1967 р.). Космічний простір також не підлягає національному присвоєнню [12].

На Місяці та інших небесних тілах забороняється створення військових баз, споруд і укріплень. Крім того, заборонено випробування будь-яких типів зброї і проведення військових маневрів. При цьому допускається використання військового персоналу для наукових чи інших мирних цілей, а також не забороняється використання будь-якого обладнання або засобів, необхідних для мирного дослідження Місяця та інших небесних тіл [13].

Континентальний шельф і морські економічні зони утворюють території зі змішаним правовим режимом.

Одночасно з Конвенцією про територіальне море і Конвенцією про відкрите море 29 квітня 1958 р. була прийнята Конвенція про континентальний шельф, яка закріпила правовий режим цього виду території. Конвенція ООН 1982 р по морському праву здійснила подальшу регламентацію режиму цієї території.

Ширина континентального шельфу, встановлена п. 1 ст. 76 Конвенції 1982 р., становить 200 морських миль, а в деяких ситуаціях, згідно з п. 4–6 зазначеної статті, за згодою Комісії у межах континентального шельфу ця ширина може бути збільшена до 350 миль. Внутрішнім кордоном континентального шельфу є зовнішня межа територіального моря.

Наявність на шельфі невеликих островів та атолів, які належать іншим державам, не може дати їм ніяких правових гарантій суверенних прав на континентальний шельф. Зазначені островці можуть мати лише 12-мильну смугу територіального моря і прилеглу зону.

Через відсутність в Україні спеціального закону про континентальний шельф це поняття тлумачиться відповідно до Конвенції ООН з морського права, яка була ратифікована 1999 р., та Конвенцією ООН про континентальний шельф 1958 р. Проте положення цих Конвенцій є досить загальними і практично позбавлені конкретики. Так, 3 лютого 2009 р. Міжнародний Суд ООН одностайно прийняв рішення стосовно спору між Румунією та Україною стосовно єдиного морського кордону, делімітуючого континентальний шельф і виняткові економічні зони між двома країнами в Чорному морі, відповідно до якого Румунія отримала $\frac{3}{4}$ спірного морського району. Вся законодавча обґрунтованість цього рішення виходила більшою мірою від судової практики, яка існувала на той час, а не від норм зазначених Конвенцій. На нашу думку, це рішення є поверхневим, оскільки базувалось на судових прецедентах і не в повній мірі могло врахувати всі нюанси ситуації [14].

До територій з перехідним (тимчасовим) правовим режимом належать підмандатні і підопічні території, території з невизначеним статусом, нічийні території, а також території, щодо яких здійснюються спільне володіння.

До територій з перехідним режимом належать колоніальні території, протекторати, домініони та кондомініуми.

Колоніальна територія – це територія, яка перебуває під владою іноземної держави, позбавлена економічної та політичної незалежності. На думку С.Н. Бабурина, щодо колоній є справедливим твердження, що насильницьке утримання народу, який прагне до незалежності, в межах держави-метрополії є протиправною анексією, незалежно від строку давності [15].

Статус домініону мали території Британської імперії – Австралія, Канада, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Ньюфаундленд. На становищі домініону перебувала з 1921 по 1949 р Південна Ірландія (нині Республіка Ірландія).

Говорячи про домініон, ми маємо на увазі територію, на якій відбувається протистояння старої, часто насильницької, та нової держави.

Протекторат (заступницькі відносини) над тією чи іншою територією спочатку мав за мету договірні відносини між сильною і слабкою державами та встановлював особливі взаємні обов'язки і права.

Витоки протекторату криються в ранньофеодальних зобов'язаннях. Саме з таких зобов'язань пізньої Римської імперії виріс протекторат Іспанії над територією Монако (з 1524 р.), в 1643 р. права держави-покровителя перейшли до Франції, а в 1815 р. – навіть до Сардинії (після того, як революційна Франція включала в 1793–1814 рр. Монако до складу своєї державної території). Версальський договір 1919 р. передбачав у своїх стрижневих положеннях протекторат Франції над Марокко.

Договірний характер протекторату еволюціонував у бік відносин одностороннього відкритого володіння і підпорядкування, чому сприяло все частіше встановлення протекторату в результаті воєн. Так, після російсько-турецької війни 1828–1829 рр. відповідно до Адріанопольського миру території Молдавії та Валахії перейшли (до 1856 р.) під протекторат Росії.

Статут Ліги Націй (ст. 22) ввів поняття підмандатної території як особливого виду протекторату, що спирається на норми міжнародного права. Як підкреслив пізніше Міжнародний суд, «мандат» вводився «в інтересах жителів певної території і людства загалом як міжнародний інститут, який має на меті священну місію цивілізації». Підмандатні території були розділені на три категорії, що розрізнялися їх ступенем колоніальної залежності від держав-покровителів [16].

Кондомініум – сумісне володіння однією й тією ж територією двома чи кількома державами. Кондомініум виділяється з-поміж інших сумісних суверенітетів як сумісне територіальне владарювання, що здійснюється двома чи більше державами над певною територією на основі рівності. Так, у період 1899–1951 рр. Великобританія та Єгипет здійснювали кондомініум щодо Судану (Великобританія заявила про анулювання кондомініуму лише в 1956 р.). Правовою підставою кондомініуму є міжнародний договір.

У червні 1945 р. Об'єднані Нації з моменту створення своєї Організації проголосили в главі XII Статуту ООН міжнародну систему опіки «для управління тими територіями, які можуть бути включені в неї подальшими індивідуальними угодами, і для спостереження за цими територіями» (ст. 75). Система опіки була поширена на території трьох категорій, які могли бути включені в неї угодами про опіку – а) території, що знаходилися на той момент під мандатом; б) території, які могли бути відірвані від ворожих держав внаслідок Другої світової війни; с) території, добровільно включені до системи опіки державами, відповідальними за їх управління (ст. 77).

Правовий режим територій з невизначеним статусом не передбачає існування суверенітету держави, що володіє цією територією, але і не перетворює територію в нічийну (*terra nullius*).

Статус невизначеної території слід визнати за територією, що знаходиться під окупацією або під незаконним володінням. У першому разі ситуація триває до завершення війни і досягнення повоєнного врегулювання, у другому – невизначений термін до досягнення міждержавної домовленості.

Г. Гроцій зазначав, що «нічия земля» прирівнюється до території противника по праву вести на ній військові дії [17]. Сьогодні можна сказати, що правовий статус «нічийної землі» (*terra nullius*) визначається, по-перше, тим, що такі території вільні для загального користування і експлуатації усіма, і, по-друге, збереженням правового захисту світового співтовариства стосовно осіб, які на них проживають. Держави можуть здійснювати свою юрисдикцію щодо фізичних і юридичних осіб, які перебувають на нічийній території.

До Паризької конференції 1920 р. нічийною територією були острови Шпіцберген.

Конституційне право багатьох країн світу використовує поняття «територія» відповідно до свого внутрішнього устрою.

У ст. 3 Федерального Конституційного закону Австрійської Республіки від 10 листопада 1920 р. було записано, що територія цієї держави містить у собі території самостійних земель (суб'єктів Федерації) [18].

У США територіями спочатку називали всі області, які не мали, на відміну від штатів, самостійного уряду і керувалися безпосередньо адміністрацією США. Всі штати, за винятком перших тринадцяти, а також Техасу, Каліфорнії і Західної Вірджинії, були спочатку територіями. [19].

Організована адміністративна територія брала за основу спеціальні закони, прийняті федеральним конгресом. На чолі виконавчої влади стояв призначений президентом США губернатор, відповідальний перед федеральним урядом. Представницькі органи державної влади обиралися населенням. Судді призначалися президентом США.

У французькому адміністративному праві серед юридичних осіб, підлеглих режиму публічного права, крім держави і державних установ існує Поняття територіального колективу [20]. Територіальні колективи у Франції – це регіони, які знаходяться між національним рівнем (державою) і місцевими рівнями (департаментами та комуною) [21]. Територіальний колектив як різновид адміністративної території підпорядковується загальним принципам управління. Територіальні колективи у Франції діляться на два види – по-перше, комуни, департаменти та регіони, які підпадають під дію норм загального права; по-друге, колективи Паризького регіону, Корсики, заморські департаменти і території – тобто ті, що мають особливий статус [22].

Висновки. Таким чином, ми можемо розглянути різновиди правових режимів державних територій та їх історичний розвиток. У процесі історичної еволюції територій та їх населення, вдосконалення політичних та економічних систем певні правові режими територій були замінені іншими, що привело до формування нових держав та націй. Сьогодні існує низка міжнародно-правових актів, які регулюють статус та належність територій певним державам чи групам держав. Проте такого роду регулювання не завжди є ефективним, оскільки міжнародні правові акти не мають чіткого вирішення питань, а носять скоріше інформативний або дорадчий характер. У конституціях багатьох країн закріплено правові режими всіх складників державної території, що зумовлює більш якісне регулювання питань, які виникають. Недостатність внутрішнього законодавчого регулюван-

ня може призвести до таких непоправних наслідків, як втрата частин державної території або державності загалом. Тому для захисту своїх територій Україні необхідно прийняти низку правових актів, що стосуються морського права, континентального шельфу та адміністративних територій, що дасть змогу в майбутньому не допустити відчуження законних територіальних одиниць.

Список використаних джерел:

1. Ушаков Н.А. Международное право: основные термины и понятия. Учебное пособие. – М. : ИГП РАН, 1996. – С. 37.
2. Броунли Я. Международное право (в двух книгах). Пер. с англ. Кн. 1. – М. : Прогресс, 1977. – 535 с. – Кн. 2. М. : Прогресс, 1977. С. 173.
3. Международное право 1994 г. / Отв. ред. Ю.М. Колосов. В.И. Кузнецов. М. : Междунар. отношения, 1994. – С. 71; см. также: Клименко Б.М., Порк А.А. Территория и граница СССР. – М. : Междунар. Отношения, 1985. – С. 19.
4. Курс международного права: В 6 т. Т. 2. Основные принципы современного международного права. – М. : Наука, 1967. – С. 58.
5. Курс международного права: В 6 т. Т. 3. Основные институты и отрасли современного международного права. – С. 115.
6. Клименко Б.М. Государственная территория. Вопросы теории и практики международного права. – М. : Международные отношения, 1974. – С. 28.
7. Бабурин С.М. Мир империй. Территория государства и мировой порядок.– ЮЦП: Спб-2005. – С 459.
8. Ігнатенко Г., Тіунів О., Міжнародне право. Учебник для вузов. – Москва, Норма-Инфра М, 1999. – С. 213.
9. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_180
10. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_057
11. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2609-12>
12. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_480
13. Броунли Я. Международное право (в двух книгах). Пер. с англ. Кн. 1. М.: Прогресс, 1977. 535 с. Кн. 2. М.: Прогресс, 1977. – С. 261.
14. Караман І.В. Рішення Міжнародного суду у справі про морську делімітацію у Чорному морі (Румунія проти України) /О: Фенікс – 2012. – С. 74.
15. Бабурін С.М. Територія держави (правові проблеми) : дис. ... доктора юр. наук : 12.00.01 / С.М. Бабурін. – М., 1998. – 134 с.
16. ristonline.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/statut_ligi_nacij_ustav_ligi_nacij/2-1-0-1227
17. Гроций Г. О праве войны и мира: Реприн с изд. 1956г. – М.: Ладомир, 1994. – С. 620.
18. <http://worldconstitutions.ru/?p=160>
19. Алебастрова И.А. Территориальное деление и территориальное устройство публичной власти в государстве: основные модели / И.А. Алебастрова // Lex Russica. – 2012. – № 5. – С. 925–937.
20. Конституция Французской Республики // Конституции государств Европейского Союза / Под общей редакцией Л.А. Окунькова. – М. : Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 665–682.
21. Брэбан Г. Французское административное право / Пер. с фр. – М. : Прогресс, 1988. С. 89.
22. Брэбан Г. Французское административное право / Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1988. – С. 89–123.

